

"De a jó reggelét neki – írta egyik igazai MÓRA-hangvételű visszaemlékezésében – nem tréfa ideje van, igazgató úr... Tessék csak megnézni az iktatókönyvet. 1917. április 24. Látod, mit iktattam én akkor be? Az igazgató úrnak nem tetszett bejönni a hivatalba, hanem ki tetszett rándulni az örök világoosság hegyei közé." ¹ S valóban, az iktatókönyv 1917. évi 62. tételszáma alatt Móra jellegzetes írásával ez áll : "Tömörkény István haláláról és az igazgatás átvételéről jelentés a Tanácsshoz."

Utódlásához nem férhetett kétség. Ekkorra már annyira hozzáért Szedgedhez, Közművelődési palotájához, hogy más, mint ő, szoba sem kerülhetett. Kérvénye megalapozott önerzettel emelte ki: "1904-ben tüntetett ki a város hatósága azzal, hogy a Somogyi-könyvtár könyvtárosává megválasztani méltóztatott. Akkor megállapított minősítesem és az azóta eltelt tizenhárom évi szolgálatom alapján, melynek eredménye nyitott könyvül fekszik a tekintetes tanács előtt, és melyre ép[p] azért szerénytelenség nélkül hivatkozhatom: benyújtom pályázatomat a Somogyi-könyvtár és a városi múzeum igazgatói állására. Ha fölöttes hatóságom most sem vonja meg tőlem a bizalmát, a felelős vezető állásban büszkén és boldogan leszek hűséges szolgálja az intézetnek, amelynek szeretettel adtam az ifjúság éveinek java munkaejét." (101/1917. máj. 29.)²

Hamarosan, július 12-én kézhez kapta a kinevezését – minden huzavona és ellenvélemény nélkül. (149/1917. júl. 19.)

Maga is érezte, hogy megválasztása pillanatában vele valamilyen gyökeresen új kezdődött. Bizonyíthatja az a néhány sora, melyekkel az őt üdvözlő leveleket minősítette: "Tulajdonképpen nem volnának hivatalos iratok, mégis érdemesnek tartom az elolvasásukat, mint bizonyosságát annak, milyen érdeklődéssel kísérte a közönség a hivatali változást." (144/1917. júl. 20.)

Emellett már ekkor fölismerte, hogy jövendő munkája nem lehet teljes értékű a múlt s a jelen forrásanyagának minél teljesebb begyűjtése nélkül. Előbbi sorait ezzel egészítette ki : "Jó volna, ha a múltból volnának ilyen természetű írásaink. Hiányukat nagyon éreztem, mikor az intézet történetének megírásával kezdtem foglalkozni."

A háború negyedik éve volt már. Az 1917. évi jelentés is az állandó visszavonulás, összezsugorodás dokumentuma. Tovább romlott az évek óta sürgős följújtásra váró épület: „egyre jobban kezdte valami gazdátlan műemlék jellegét felvenni". Rozoga ablakai, rosszult záró ajtói miatt az amúgy is nagy szénpazarlással működő fűtése szinte hatástalan volt.

A háborús évek legérzékenyebb mutatói azonban a közönségszolgálat számadatai voltak. Az olvasók száma 1917-ben csupán 2973. Az 1916. évi 253 napos olvasótermi szolgálat 1917-re 175-re zuhant. A kikért művek száma 3696 volt, az előző évben 7965. Ha kellenlenül is, kölcsönöztek 205 elismervényre 451 művet. "A kikölcsönzést – írta Móra évi jelentésében – még nagyobb mértékben is indokoltá tette volna az olvasótermi szolgálat sok szüneteltetése, viszont óvatosságra kényszerített az a kellemetlen tapasztalat, hogy a kikölcsönzött könyveket sok esetben nagyon nehéz visszazerezni."

A beszerzések azonban alig érezték meg a háborús viszonyokat. Talán azért sem, mert az állami és városi hozzájárulás nem csökkent, és „az eddigi szokással ellentétben a nem könyvtári rendeltetésű s fel nem használt városi alapok nem adtak vissza a városnak, hanem taná-

^[1] Móra Ferenc: Steingasser a pozson. • Móra Ferenc: Napok, holdak, elmúlt csillagok. A fele sem tudomány. Bp. 1980. 239–244.

^[2] László Bódy Pál: A könyvtáros Móra Ferenc. Szeged, 1954. 22. 91

91

csi engedéllyel könyvbeszerzésre fordítottak". Így a háborús viszonyok és a könyvek drágulása ellenére 1432 kötettel gyarapodhatott az állomány az előző év 1067 kötetével szemben.

Az új korszak és új stílus még világosabb megfogalmazását adta Cs. Sebestyén Károly a Szegedi Napló 1917. július 26-i számában. Nyilván nem Móra akaratá is tudta nélkül – hisz ekkor ő a főszerkesztő. Sőt: talán sugalmazására is.

"A most beálló változás talán időszerű alkalom arra, hogy néhány megjegyzést és a közökhajból fakadó szerény javaslatot tegyek, amelyek az intézetnek minden bizonnyal most bekövetkező újabb fejlődésében esetleg némi irányításul szolgálhatnak" – írta cikke bevezetésében. Majd a fejlődés feltételeit taglalta.

"A vezetésbe beálló változással végre a tisztviselőkérdés is véglegesen megoldódik, hogy az se képezhessen többé akadályt a további fejlődést illetőleg." Át kell építeni a Közművelődési palotát. Az olvasó mellé kutatószobát kell létesíteni. Mindez csak akkor oldható meg sikerrel, "ha majd a könyvtárnak és a múzeumnak megfelelő számú tisztviselője lesz".

Ezek a gondolatok később sokszor megjelentek Móra jelentéseiben, évi beszámolóiban, különféle fórumokhoz intézett beadványaiban.

A szerkesztő, aki addig csak egyre merészebb háborúellenes versekkel és vezércikkekkel jelezte mind nagyobb undorát a viláégéssel szemben, most hirtelen tevékeny szerepet kezdett vállalni. Az ürügyet a kezdi feminista gyűlésen elvállalt szereplése váltotta ki. A feministák itt sem a szenvedő és kiszolgáltatott paraszt- és munkásasszonyokat képviselték : hangadóik az értelmiségi és úri rétegekből kerültek ki, és a maguk polgári, sőt nagypolgári jólétéből szavalták a férfiakkal való egyenjogúságukat. Egy-egy pillanatukban azonban mégis belekerültek a társadalmi haladás fősodrába – mint a háború utolsó éveiben is. Gyűléstüknek lett a vezérszónoka Móra 1917 végén. Az asszonyok joga címmel mondott beszédének a nők választójoga volt középponti témája. Ő azonban ezt egyetemes, de önmagára is érvényes lelkiismeret-vizsgálata s zesléstetelne.

"Ha itt ma nem volna többről szó, mint arról, amit napi politikának hívnak, akkor én nemcsak a dobogóra nem álltam volna ki, de a tájékát is messze elkerültem volna ennek a háznak. Nem akarom ezzel a politikusok politikáját bántani, tudom, hogy annak lenni kell, s hogy a mai viszonyok közt nem lehet másforma, mint amilyen, érdeklődéssel is nézem, mint az élet megnyilatkozási formáját, – de jobban szeretem csak messziről nézni.

Nekem az a bogaram, hogy jobban szeretem csak az ablakon keresztül nézni a vásárt, mint belemenni tolakodni és tipródni, nyeletlen késekért, amiknek nincs pengéje és panorámai vázákért, amikkel mire hazaért az ember, kiderül róla, hogy meg vannak repedve, egyik csakúgy, mint a másik." (SZN 1917. nov. 13.)

Az értelmetlen háborút a férfiak csinálják. "Nem a politikailag értelmetlen, nem az inferiorisabb rendű nők, hanem az értelmes, a politikailag iskolázott férfiak." Ez a férfipolitika a világtörténet folyamán mindig csődöt mondott. Ezért mondhatta ki a háború terhét hordó nők nevében : "A te okosságod a kultúra elpusztításra vezetett, én a te okosságod csupasz fóját befuttatnám a jóság szelíd hajnalicska virágaival. Te, a férfi, a politikát a hazugság művészetévé tetted, én a jó és a szép élet művészetét tenném a politika alapgondolatává. A te politikád meggörnyesztett engem is, az én politikám fölemelte téged is."

Politikai tevékenysége megeléknkülésének másik mozzanata, hogy 1917. december 10-én egyhangú szavazással Szeged II. kerületében Tömörkény megüresedett helyére városatyává választották. A másnapi újsághír szerint külön megköszönte, hogy éppen Felsőváros választotta meg, "ahová szegedi életének annyi szívbéli emléke köti, különösen kedvesse teszi neki a kitüntetést; ez a polgári cserkoszorún az aranypántlika". Szeged törvényhatósági bizottságába való beválasztása hatással volt az 1918. október végi politikai szereplésére is.

1918-ban sem sikerült nagyobb épületjavítást végezni. A tanácshoz intézett beadványára már megcsúsz a háborúval okolható mulasztások, de a többet éves nemtörődömség egybecsújtított csokra is. "A példátlanul elhanyagolt épületet, amely már-már közmegbotránkozást

92

okoz, legalább a költségvetéssel felvett 4000 korona keretén belül kell rendbehozni." "A Kultúrpalota zavartalanul halad tovább a gazdátlan műemlékké válás felé. A javításra minden évben fel van véve néhány ezer korona, azonban hosszú évek óta abból egy fillér az intézetre nem fordítottat, s így érthető az, ha a gyökeres restaurálása ennek az alapijában elhibázott épületnek mostmár tízezrekbe fog kerülni..." (86/1918. márc. 22.)

"Az épület ablakainak nyolctized részét sem lehet rendesen bezárni, ami nemcsak közbiztonságát tekintetből baj, hanem azért is, mert a gyűjteményeket lehetetlen az elszennyeződéstől megóvni" – figyelmeztetett, de hiába.

Április 12-én betörték a múzeumba. Az éremkiállítás anyagát dézsmálták meg: elvittek 85 arany, mintegy 200 ezüst érmet, az intézet harmincévi gyűjtésének eredményét. A védelem megszervezése annál sürgetőbb volt, mivel ez évben több súlyos bűntettet követtek el Szeged szervezte a templomok és másult. Móra nem látott más kiutat, mint "a városi hatóságot kérje, hogy az intézet éjjeli őrzéséről fokozottabban gondoskodjanak, nehogy a mai bizonytalan vi-lágban még nagyobb károsodás érjen bennünket". (112/1918. ápr. 12.)

Jellemző ezek ennek az előterjesztésnek utolsó bekezdése: "Sajnos, a rendőrlétszám annyira megcsappant, hogy az egész Szeged éjjeli biztonságára 13 rendőr vigyáz, ez magya-rázza meg a mostani vakmerő vállalkozás sikerét."

A felgyűlés viszonylag gyorsan intézkedett. Móra némi elégtétellet jelentette az országos főfelügyelőnek : "Annyi haszna mindenesetre lesz a sajnálatos és mégis legalább mostmár gondoskodni a városa a Kultúrpalota biztonságáról. Előterjesztésem a mai tanácsülésen elhatározták, hogy a háború tartamára éjszakánként fegyveres őrséget rendelnek ki az intézet őrzésére, s az épület egész környékét megvilágítják." (116/1918. ápr. 17.)

A háború mint "gyűjtési kör" is megjelent. Móra az 5. gyalogezred pótzászlóalj-parancsnokától, Edvi Illés Gyula ezredestől szegedi vonatkozású háborús emlékeket kért. Pl. irodai aprónyomtatványokat, mert "rövid idő alatt mind el fognak kallódni, mert megőrzésükre senki sem gondol..." (108/1918. ápr. 9.) A 46. gyalogezrednek, Szeged nagy híré hűziedyének hadialbumához kérték is Mórától a gyűjtött anyagból, plakátokból példányokat. (184/1918. szept. 19.)

Mindent megbénított azonban a tüzelőhiány. Móra 1918. október 15-én jelentette a tanácsnak :

"A mai nappal kezdetét vette volna a hivatalos fűtési idő, – mivel azonban se szénem, se fával nem vagyunk ellátva ismétlési kértém ellenére sem, bizteltellett jelentem, hogy a mai nappal az az olvasótermi szolgálatot kénytelen voltam megszüntetni, amely az intézet szolgálinak két hét óta tartó betegsége miatt eddig is nehezen volt betartható.

Amidőn ennek tudomásulvételét és a továbbiakra utasítást kérek, megkérő bator azt jelentem, hogy amennyiben fűtőanyagot a város, legalább az igazgatói szoba kályhájának fűtésére, a hivatalos órákat sem tudom betartani." (293/1918. okt. 15.)

A háború utolsó hónapjaira a könyvtár nehézségei a végsőkig fokozódtak. S mégis ennek az évnek a mutatói eredményességben fölülmúltak nemcsak az előző háborús éveket, de a legeredményesebb békeévek is. Móra az előzőnél terjedelmesebb évi jelentésében így fogalmazta ezt meg: "A súlyos helyzet ellenére, amelyek között kezdttük ez évet, az intézet fejlődése ép[p]en az idén vett erősebb lendületet. A könyvtár gyarapodása talán fennállása óta nem volt ilyen nagy (a könyvtári járuléki napló utolsó tételszáma 4544/1918.), felállítottuk és rendeztük a kéziratárt és aprónyomtatványok osztályát..."

Az olvasószolgálat majdnem teljes szünetelése tette lehetővé a dolgozók átcsoportosítását és a folygéulemlt irodai meg földolgozó munka fokozását. Emellett, s ez volt a jelentősebb, a tanács 36 642/1918. számú határozatával a könyvtár három olyan kiváló munkaeörvel gyarapodott, mint Fischhof Ágota, Cs. Sebestyén Károly és Czögler Kálmán. Ők a követelmények 1918-ban Főháza mellett meghatározóivá váltak az intézet munkájának. Czögler Kálmán elsősorban a múzeumban, Fischhof Ágota a könyvtárban, Cs. Sebestyén Károly mind a két intézmény-

93

ben dolgozott. "A nevezettek buzgó munkájának fő része van abban, hogy mikor a legtöbb magyar vidéki kultúrintézet fejlődését holtpontra juttatták a háborús nyomorúságok, a szegedi könyvtár és múzeum úgy számolhat be 1918-ról, mint fejlődése újabb szakaszának küszöbéről" – értékelte tevékenységüket Móra.

1918 tehát sok szempontból új kor nyitányát jelentette. "Zárta kell vetnünk azzal is, hogy a háború likvidálása az a konyisztalidált életté Újra kezdése után [...] a kultúrintézetekkel szemben egészen új tömegek fognak igényeket támasztani, sőt maguknak az intézményeknek kötelessége ezeknek az igényeknek a fölélesztése."

A föltételekkel is számot vetett. Ebben többé-kevésbé Cs. Sebestyén előző évi cikkének gondolatmenetét ismételte meg. " Föltétlen szükséges a személyzet nagyobb arányú szaporítása is. " E nélkül az intézmény országos jellegűvé tétele elképzelhetetlen volt. Így összegezte a követelményeket és lehetőségeket a háború utolsó évében: "Ha Szeged harminchét évvel ezelőtt nem sajnált áldozatokat hozni egy mindenesetre nagy értékű, de korlátolt teljesítő képességű könyvtárért, nem szabad visszariadni az aránytalanul kisebb áldozattól és a könyvtára és múzeuma országos jelentőségűvé tételét érheti el. Tekintettel arra, hogy ez különösen változott közviszonyaink között nemzeti érdek is, remélnünk kell a nagyobb mértékű állami támogatást is."

Az már említett sajátos kettősség: az állomány feltűnő gyarapodása s a forgalom katasztrofális csökkenése még inkább jellemzte az évet, mint az előzőket. A feldolgozott gyarapodás 2106 kötet, míg az összes 4544; szép szám az előzőkhöz képest. "A könyvtár szokatlan gyarapodásának – jegyezte meg évi jelentésében – egyrészt az a magyarázata, hogy hagyaték – és ajándék gyanánt egész könyvtárak kerültek a kezünkre, másrészt az államsegélyből, 1917-ik évi városszéli személymentkárutalásokból és rendkívüli városi segélyből jelentős összeget fordíthattunk új és antikvár művek vásárlására is." Jelentős adományt is kapott a könyvtár. Kovács János könyvtárbizottsági tag özvegye 1213 kötetet adományozott, kivülré még tízen, személyenként többszáz kötetet. Kovács János özvegye nevében Móra fogalmazta az adománylevelet: "Szívesen sugallata keratit teljesítem azzal, amikor szellemi hagyatékát a legméltóbb helyre juttatom, örök emlékül való megőrzés végett, a szeretett város közkincsének egy része gyanánt. Jóság és gyöngéd szelleme az örökkévalóság mezőin bizonyára örömet fogja találni benne, hogy a könyvek, amik földi életének legnagyobb örömeit hozták, a város hűséges gondviselése alatt tovább is teljesítik feladataikat." (99/1918. ápr. 3.)

Az állomány gyarapodása mellett jelentős új osztállyal is bővült a könyvtár: az aprónyomtatványtárral. Idők folyamán gazdag anyag halmozódott fel, 1918-ig rendezetlenül. Az új személyzet és a leszűkülűt nyitvatartási idő tette lehetővé rendezését.

Az 1409 darabot húsz csoportra osztották: I. Vegyesek 1848 előtről. II. Vegyesek 1848 –1849-ből. III. Vegyesek a Bach-korszakból. IV. Vegyesek az árváz és a rekonstrukció. VII. Ipariak és kereskedelmiek. VIII. Postai nyomtatványok. IX. Újévi köszöntők. X. Háborúsak. XI. Szociális szervezkedés. XII. Pedagógia. XIII. Szabadkőművesség. XIV. Irodalom, művészet, bohémek. XV. Metszetek, képek, fotográfiák. XVI. Képes plakátok. XVII. Pornográfia. XVIII. Általános politika. XIX. Meghívók, belépők, igazolványok. XX. A Somogyi-könyvtár történetére vonatkozók.

Szép számú kéziratanyag is felgyűlt az idők folyamán. Elsősorban helytörténetiek, melyeket 1918-ig szintén nem rendeztek.

1918-ban a látogatottság mélypontját érte el: "A szennyomornyás miatt [...] az olvasótermi szolgálatot időszakosan néhány hónapra szoritkozott, amennyiben a könyvtár csak április 8-tól október 19-ig volt nyitvatartható." De az olvasók napi száma a csökkentett nyitvatartási napokon is meredeken esett, az előző év közel 17 fős átlagával szemben 12,77-re. A 135 szolgálati napon mindössze 1725 olvasó látogatta meg az egyetlen szolgálati helyet, az olvasótermet.

94

"A forradalom kitörése, illetve a leszerelés után tömegesen jelentkeztek az olvasók, sajnos, az igazgatói kis szobát fűthették az egész hivatali személyzet számára."

Az 1725 olvasó 2263 művet kért ki, jóval kevesebbet, mint az előző évben (3796).

Az olvasótermi szolgálat mellett ez évben is kölcsönzött a könyvtár. "Indokolt esetben házi használatra 314 elismervényre 548 művet adtunk ki 3193 korona biztosíték mellett." A kölcsönzéssel Móra most sem barátkozott meg. Bár szűkösségét elismerte: "Az olvasótermi szolgálat szünetest nagyobb mértékben is indokoltá tette volna a kikölcsönzést, viszont óvatosságra kényszerített bennünket, s az egész kikölcsönzési rendszer beszüntetését teszi kívánatossá az, hogy a közönség abszolút fegyelmezetlen, a közkönyvtár tulajdonjogát sokkal kevésbé respektálja, mint a kölcsönző könyvtárakét, s a könyvetek a kikötött határidőre a legtrébb esetben kapjuk vissza."

Az őszirózás forradalom napjaiban a vezérszólam Szegeden hirtelen Móráé lett. A tanács 1918. november 2-i rendkívüli ülésén ő fogalmazta meg a város kívánásait, tett hitet a győzedelmes új rend mellett, "amely nem az lsten kegyelméből, hanem a magunk akaratából jött, amit ezen a földön csak egyszer lehetett elmondani, 1849-ben, és lelkünk piros kendőjét a haza szavaival egyszerűen levetkőztetett felé, amikor a népkaratot szimbolizálják." ³

Szembefordult a viláégés buta szólamaival, a háborús dicsőség maszlagos jelszavaival, s azokat igazolta, kik azt vallották : "a legrohadtabb béke is istenibb és emberibb az a legdicsőségesebb háborúnál", sőt mersze azt is kijelenteni: "jobb volt ezt a háborút elveszíteni, ha egy bár megfogyatkozott, de szabad és modern magyar nemzet gyanánt kerülhetünk ki belőle, mint megnyerni úgy, hogy még eddigi álszabadságunkat is elveszítve a porosz császárság halálos ölelésében a feudalizmus fenntartói legyünk itthon és emberi és nemzeti szabadság megátkozott pandúrjai a világ szemében."

Végezetül a Nemzeti Tanács szegedi intéző bizottságának nevében a következő beterjesztést tette az országos bizottsághoz :

1. Szeged város hatósága első szabad lélegzetvétellel meghatott hálával köszönti az ország felszabadítóját, az országos Nemzeti Tanácsot, melyet Kossuth Lajos lelke szállott meg a sorsdöntő napokban, és úgy egyenként, mint összevéve, rendelkezésére bocsátja annak minden erejét és minden szervét.

2. Szeged város törvényhatósága arra kéri a Nemzeti Tanács kebeléből alakult kormányt, hogy az örszékavandó néppártot eljuttassa el a város törvényhatóságának és népének azon kívánását, hogy Magyarország új államrendjéül a népköztársaság proklamáltassék, mint az egyedül lehetséges államforma, mely a kor szellemének megfelel, és amelyben a körü- löttünk alakuló szabad népköztársaságok közt békésen megmaradhassunk.

3. Szeged város törvényhatósága ezen határozatát átíratban közli a törvényhatóságokkal, felszólítván őket annak magukévá tételére.

Politikai kiállásának ez egyik csúcsa. A jövendő évek alatt, noha nem vonták érte sosem felelősségre, igyekszik majd nem emlékezni rá. Annál kevésbé vonhatták, hiszen ott volt Kelemen Béla főispán is, az ellenforradalom későbbi minisztere, a teljes városháza, élükön Somogyi Szilveszter polgármesterrel – ellentmondás nélkül.

Benne azonban minden félsz, megalkuvás, elhallgatás ellenére sokszor végigsajgott ez a november 2-i pillanat, hogy egyszer-egyszer mégis kibújjon belőle, mint az Októberi emlékekben : " Tudom én azt, hogy okos embernek nincsenek októberi emlékei. Nekem is csak azért vannak, mert máig sem értem rá eltakarítani a limbusból." ⁴

Ez a limbus megmaradt lelkében élete végéig.

^[3] Szeged4. Szerk. Kiss Ferenc, Tunelli Sándor, Sz. Szigethy Vilmos, Bp. 1927. 73.

^[4] Móra Ferenc: Daru utcától a Móra Ferenc utcáig. Bp. 1979. 195.

95